

La recuperació de Josep Francesc Boix Senmartí (1901-1933): mestre, valencianista i escriptor

Òscar Pérez Silvestre

Resum: Josep Francesc Boix Senmartí (1901-1933) no és un nom desconegut per a la història de la pedagogia valenciana, però la seua mort prematura als 32 anys va truncar una trajectòria de compromís abocat sobretot en l'escola i el seu record s'havia esvaït. Els seus anys daurats comencen en tornar de Gramós (l'Alt Urgell), on havia estat destinat entre el 1927 i el 1930 després d'unes oposicions de Magisteri. De nou a casa, amb plaça a Castellfort des de la primavera de 1930, reprén el contacte amb Carles Salvador i fa coneixença amb altres mestres joves que mamprenien per les nostres comarques a fer escola en aplicació d'algunes novetats pedagògiques. L'autor ha recuperat la seua biografia i l'obra periodística i poètica, que es donava per perduda.

Paraules clau: pedagogia, escola valenciana, mestre, periodisme, poesia, Benassal, Castellfort, Carles Salvador.

Abstract: Josep Francesc Boix Senmartí (1901-1933) is not an unknown name in the history of Valencian pedagogy. However, his fatal death at only 32 years old, truncated a path of compromise on school. Therefore his remembrance began to be faded. His golden and most prominent years begin when coming back from Gramós (in Alt Urgell, Catalonia), where he had been sent between 1927 and 1930 after a competition in teaching. Again at home, having won a place in Castellfort from the spring of 1930, he reconnected with Carles Salvador. Moreover, through the territory he got to know other young teachers that taught applying some pedagogical novelties. The author has recovered his biography and work as a journalist and poet, which was almost lost.

Keywords: Pedagogy, Valencian school, teacher, journalism, poetry, Benassal, Castellfort, Carles Salvador.

Aquesta aventura estava ajornada des del 1995. Sí, a vegades passa això. Hi ha llibres que es fan quan s'han de fer, quan es poden fer, no mai abans. La primera coneixença que vaig tindre de Francesc Boix Senmartí va ser llegint el fullet agrarista *El Crit de la Muntanya*, fa 25 anys. Jo m'iniciava en la investigació i no sabia com assimilar tota aquella allau d'informacions breus que brollaven quasi verges d'aquella revisteta publicada entre el 1922 i el 1923, fins al colp de Primo de Rivera. La idea global que anava extraient a mesura que elaborava cèdules era que aquells primers anys vint de segle van ser prou productius, culturalment parlant, en aquell desert caciquil i castellanitzat, i que molts dels avanços s'havien produït a la vora del meu poble (Artana, Betxí, Tales, Vila-real, Benassal...), de la mà d'un personatge immens, entre altres, que fou Vicent Tomàs i Martí.

El Crit de la Muntanya, en un número del 1922, es feia ressò de l'homenatge a Benassal del poeta Mn. Joaquim Garcia Girona, al qual he dedicat diversos treballs des d'aleshores. En aquella breu nota apareixien els prohoms de la Plana relacionats amb la Castellonense de Cultura, Carles Salvador i altres, i un jove entusiasta estudiant de Magisteri anomenat Josep Francesc Boix Senmartí.

Passat el temps, el seu rastre s'esvaïa, fins que va arribar el moment de buidar el setmanari *El Camí*, ja dels anys de la Segona República. Allà es troba una necrològica de novembre de 1933 escrita pel capellà i poeta saforenc Francesc Martínez Miret, amic íntim de Francesc Boix. Unes setmanes més tard, Carles Salvador parlava del fabulari inacabat de Boix, un poeta que no publicava en el pa-

Òscar Pérez Silvestre (Fotografia de Josep Mese-guer-Carbó)

per i que deixava per a la intimitat escolar i amical els seus versos. Em van sobtar aquells dos textos des del principi, però vaig aparcar un possible tema d'investigació perquè a saber qui quedava que me'n podia donar clàries.

Han passat quasi vint-i-cinc anys des d'aquelles primeres sobtades. Fa uns mesos, planificant un treball menor sobre poesia dels anys vint, em vaig atrevir a indagar quatre dades bàsiques per poder situar Boix. No en necessitava més: quatre informacions biogràfiques i alguna foto, si en quedaven. Com si es tractara d'una cistella de cireres, una dada ha portat a una altra, i un interrogant em menava a fer una consulta d'arxiu, potser agosarada i molesta; unes circumstàncies deslligades em feien pensar si es conservaria tal paper allà on va estudiar, i, així, pel fil hem anat traient el cabdell. En principi, ja només em faltava localitzar-ne algun familiar o aquelles «tendres filletes» que deixava Boix en morir tan jove, esmentades en el text de

dol del pare Miret. L'univers es va alinear a favor meu i tot va ser molt senzill, tan senzill que no m'ho crec encara. Gràcies, Paquita, per obrir-me ta casa i començar a multiplicar-se les dades, les vies d'exploració, els descobriments, les hipòtesis que han acabat confirmant-se, i també les emocions mútues. A Rosa, sa germana, mil gràcies per vibrar junts mirant i comentant fotos i papers vells que recobren vida i ara ja podem situar en la història.

És veritat: Francesc Boix ha restat un poc al marge en la reconstrucció del magisteri arrelat i del pensament valencianista, el cultural i el polític, però no oblidat. Potser el seu nom només apareix esmentat sense més aprofundiment en les desenes de treballs que he llegit o rellegit ara, o en les plaques commemoratives venerades a l'ermita de Sant Pau, però no ha estat amagat. Simplement, ningú havia començat l'àrdua labor d'estirar els fils necessaris per a resseguir la seua vida i estudiar la seua obra poètica, custodiada en part des de 1933 a la casa biblioteca del seu gran amic Carles Salvador. Va ser així per desig per la vídua, Rosita Tena, que li les confià «per a que vosté face d'elles lo que més bé li paregue», sabedora que «com vosté d'això ho entén molt ja sabrà lo que s'ha de fer». Tot va quedar inèdit.

Camins indagadors i dolces i sucoses satisfaccions encadenades són les que m'ha procurat l'elaboració d'aquest treball que arriba ara, *motu proprio*, 85 anys després d'aquella mort que va tallar una trajectòria que Déu sap quins fruits saborosos més podria haver donat en un temps d'il·lusions compartides i camaraderia d'una part d'aquella generació de mestres. Quedava molt per fer i dir, però crec

que en el cas de Boix fem justícia rescabulant vida i obra escrita, reflatant-la i posant-la al costat de la dels seus amics Carles Salvador, Enric Soler i Godes i Antoni Porcar Candel, companys íntims d'aquella Colònia de Vacances de Sant Pau d'Albocàsser, de grat record per a diverses generacions.

La meua intervenció, ara i ací, al poble natal de Francesc Boix, on tanta labor va fer el seu amic de l'ànima Carles Salvador, és una mena de *première* en petit comitè dels resultats de la investigació que apareixerà publicada pròximament en la col·lecció de llibres de la Fundació Càtedra Enric Soler i Godes que edita la Universitat Jaume I. Entrem en matèria, hui amb la companyia impagable de Paquita Boix Tena, filla del mestre.

1. QUATRE PINZELADES DE VIDA

Josep Francesc Boix Senmartí va nèixer a Benassal el dia 1 de juliol de 1901, en l'actual casa número 42 del carrer del Torrentill. Era el fill menut del matrimoni format per Bautista Boix Colom (n. 1857, àlies *el Puro*) i Maria Francisca Senmartí Roig (n. 1858, àlies *la Quica*). D'origen humil, com a fill d'una família que es dedicava a teixir la llana, va cursar els estudis bàsics al poble amb el mestre Manuel Ajado Gil, predecessor de Carles Salvador.

Segons els testimonis directes de les seues filles, per Benassal va passar en una data indeterminada l'orde del Camil fent campanya per reclutar jóvens per al seu convent, i Francesc es va fer la idea de formar-se més enllà de les possibilitats que li podia oferir Benassal. La destinació fou el convent de Sant Tomàs de Riudeperes, prop de Vic, a la comarca

d'Osona, on degué ingressar cap al 1915, en finalitzar els estudis primaris. El seu carisma principal, a més dels habituals dels ordes mendicants, és l'atenció física i espiritual dels malalts, fent viu el precepte evangèlic de la misericòrdia cap als qui sofreixen, fins i tot amb perill per a la seua vida.

Estant allà, va conèixer el saforenc Francesc Martínez Miret (1901-1936), nascut el mateix any que Boix, el qual esdevindria capellà i poeta. Com a condeixebles, es bastí una relació de germans de l'ànima que arribà fins al final dels seus dies i que es trasllueix en la bellíssima necrològica que li va dedicar en 1933 en *El Camí*. Prenent, doncs, com a referència la trajectòria formativa de Francesc M. Miret, el 1925 era l'any d'ordenació. En el cas de Boix, però, hi ha un colp de timó cap al 1921: un canvi de vocació. Per relacions de la família de Benassal amb uns amics de Torreblanca, coneix Rosa Tena Roda, set anys més jove que ell. Allò degué fer trontollar una vocació religiosa realment sacrificada com ho és la dels camils, amb l'espenta d'una tia que servia a Barcelona i li va fer costat. El jove Boix s'enamora perdudament de Rosita quan ella té a penes 13 anys i fa plans de futur, però ha de començar quasi de zero i buscar-se una professió. L'eixida que triarà és cursar Magisteri a la Normal de Tarragona, i l'acabarà en un temps de rècord: dos anys, entre el 1922 i el 1924.

Mentre és estudiant, i amb les tornades vacacionals a Benassal, s'involucra en les primeres activitats culturals que promou Carles Salvador en aquesta vila. Per exemple, pren part en l'homenatge al poeta Mn. Joaquim Garcia Girona a l'estiu de 1922 amb un discurs, que ha conservat manuscrit la família,

ple de referències literàries a la cultura clàssica i als millors autors valencians. No ens estranya que el seu mentor, Carles Salvador, en diguera: «En Francesc Boix, qui acaba d'incorporar-se al moviment valencianista, jove d'extensa cultura, el qual, amb verb càlid ens diu d'aquelles honors que en tots els pobles i temps s'han fet als homens de vera válua dins la literatura».⁷

Els primers contactes amb el valencianisme cultural li venen, sens dubte, de la mà de Carles Salvador, amic, mestre i confident, reforçat per l'ambient que es respirava a Benassal en aquells dies i que impulsava, sobretot, el mestre «polític de l'idioma» amb el suport d'altres elements ben interessants com Mn. Garcia Girona, Mn. Eloi Ferrer i els il·lustres visitants de la Plana que hi feien estada a l'estiu. Sense ell i sense aquest poble de l'Alt Maestrat no s'entén la creació d'algunes iniciatives productives com l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana (1921-1923), dirigida amb l'ajuda inestimable d'altres membres actius del magisteri o del valencianisme com Joan Manuel Borràs Jarque, Vicent Tomàs i Martí, etc.⁸

L'amistat i camaraderia entre Boix, Salvador i Ferrer és més que evident. De fet, una de les primeres fotografies que es conserva de

---

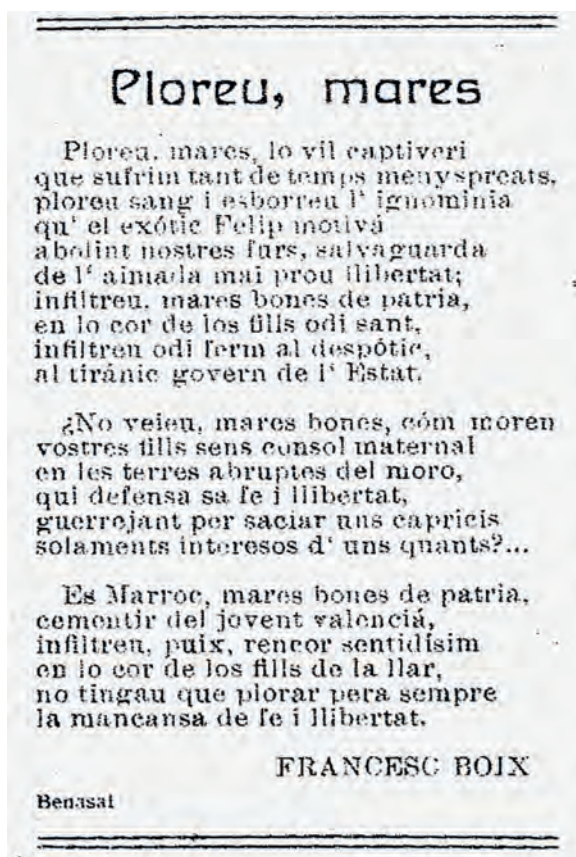
7 Cite literalment de *La Correspondencia de Valencia* (30-8-1922).

8 La Protectora de l'Ensenyança Valenciana va unida en aquells anys inicials de la dècada dels vint a un altre projecte més global: el valencianisme agrarista ideat per l'estudiant de Medicina Vicent Tomàs i Martí (Artana, 1898-1924), amb la col·laboració intensa d'Adolf Pizcueta i d'altres puntals de suport tàctic, ideològic o econòmic, com Eduard Martínez Ferrando, Miquel Duran i Tortajada, Carles Salvador, Maximilià Thous, Marià Ferrandis Agulló, Manuel d'Espinosa, Gaetà Huguet, etc.

A la Cova dels Cavalls (Fotografia de l'Arxiu Fundació Carles Salvador)

Boix, anterior a 1923, és d'una excursió a les pintures rupestres de la Cova dels Cavalls de Tírig i els hi trobem junts.

Des de l'any 1920 se celebraven anualment a la Muntanyeta de Sant Antoni de Betxí (la Plana Baixa) els Aplecs Valencianistes promoguts per la Lliga Espiritual de Solitaris Nacionalistes del Reialme de València, en la qual militaven Vicent Tomàs i Carles Salvador. Pel que fa a l'Aplec de 1923, el darrer que feren, Carles Salvador va remetre a Vicent Tomàs una carta d'adhesió signada pels tres, i alguna cosa més: el primer poema conegut de Francesc Boix, titulat «Ploreu, mares», que es va publicar aquell agost en *El Crit de la Muntanya*, poques setmanes abans del colp d'estat de Primo de Rivera. Es tracta d'una composició breu en recordança del malastruc Felip V, amb una nota d'actualitat a la Guerra del Rif (1920-1926) i el menyspreu històric de l'Estat al poble valencià, escrit a Benassal.⁹

Francesc Boix reprenia els estudis a Tarragona aquell setembre de 1923, per encarar l'últim curs de la carrera. Poques distraccions li coneixem més, com no siga l'estudi intens i el contacte epistolar amb la seua promesa torreblanquina. Al maig de 1924 tancava l'etapa de Tarragona amb el títol sota el braç i tornava al seu Maestrat i a la Plana Alta per iniciar una vida laboral.

En els nou anys de dedicació al magisteri, Francesc Boix va conèixer quatre destinacions diferents: un període d'interinitats intermitents a Torrenostre (1924-1927), i ja amb plaça

⁹ *El Crit de la Muntanya*, núm. 19 (15-8-1923), últim número. Aquesta revisteta, habitualment de dos pàgines, amb alguns especials de quatre o huit pàgines en temps dels Aplecs, guarda encara moltes sorpreses a la investigació.

Amb els companys d'últim curs de Magisteri a Tarragona (1924) (Fotografia de l'Arxiu familiar Boix Tena)

guanyada en les oposicions convocades en 1925 passa per Gramós (1927-1930), Castellfort (1930-1933) i, finalment, Alcalà de Xivert (1933), on un accident a casa va tallar la seua vida als 32 anys.

Ja hem vist el primer poema en català que escriu en 1923, i com a mestre desenvolupa una sensibilitat especial cap a la natura que es concreta en una curiositat notable per formar-se en ciències naturals i tècniques de conservació i, és clar, en les eixides al camp, entre altres coses per a la confecció d'herbaris, col·leccions d'insectes, minerals i fòssils destinats als museus escolars.

Els anys destinat a Castellfort (abril, 1930-juny, 1933) són els més lluminosos per a Boix: és més a prop de Benassal i de Torreblanca, de la família, dels amics fervents, i és un temps de moltes descobertes i il·lusions. A més, hi naix la segona filla, Paquita, que hui ens acompanya (1931). És una etapa nova en què, a poc a poc, aniran obrint-se esperances en la millora de l'educació, vocacional en ell, i sobretot de la mà de Carles Salvador repre-

drà vells anhels de quan només era un estudiant de Magisteri en formació. El temps i les circumstàncies de la Segona República li donaran un cert camp d'acció i de creació, com veurem tot seguit.

Carrer Major de Castellfort, on va viure el mestre (Fotografia d'Òscar Pérez Silvestre)

(Arxiu familiar Boix Tena)

Una de les primeres coses que farà Boix en arribar a Castellfort és fer-se una fotografia de grup al carrer amb quaranta-sis dels seus alumnes, posant una tela de fons. És, de fet, el primer testimoni gràfic de la seua vida escolar que ens ha perviscut.

En els tres anys a Castellfort, Francesc Boix introdueix innovacions pedagògiques, possiblement per fer que els xiquets assistiren amb més regularitat a escola. Allà on no van arribar les novetats de les Missions Pedagògiques de la Segona República, alguns mestres posaren voluntat per intentar que la formació fora més variada i atractiva, tant per als infants com per als adults. Pels testimonis materials i familiars sabem que va construir un projector cinematogràfic amb una caixa de fusta de la llet i un mapa de marqueteria de la península Ibèrica amb les províncies retallades en xapa. A més, prossegueix la dèria de fer un museu escolar amb col·leccions pròpies, i s'han conservat alguns segells de tampó d'animals per a estampar sobre paper.

Boix va ser també un mestre de la impremta amb l'ús de l'hectògraf, anomenat altrament polígraf, velògraf o, simplement, coca de gelatina. Degué aplicar-lo a partir de 1932, quan ell i Enric Soler tornen enlluernats de l'Escola d'Estiu de Barcelona. Curiosament, en una llibreta personal del mestre trobem la recepta, juntament amb altres fórmules per a decorar objectes i, com no podia ser d'una altra manera, per a la conservació d'insectes i d'altres elements orgànics.

Aquells senzills artefactes del mestre inventor degueren cridar l'atenció d'uns xiquets poc familiaritzats amb les moderns que començaven a difondre's en alguns sectors de l'ensenyament. De fet, va deixar un bon record en el poble, segons que em referien en les entrevistes.

D'on provenia, possiblement, la idea de tindre una multicopista casolana? Deixem només apuntat ara i ací que l'estiu de 1932 Carles Salvador havia aconseguit dues beques per a l'Escola d'Estiu de la Generalitat de Catalunya, que recaigueren en els jóvens

mestres Enric Soler i Godes i Francesc Boix. En aquell «refrigeri espiritual del Magisteri», amb uns huit-cents docents assistents, s'escolliren discursos sobre el «caràcter exemplar i estimulador de la mateixa Escola; preocupació dels mestres per a una millor preparació; esbós de la nova escola que la República sol·licita per a la seva substància i per tal que converteixi els súbdits en ciutadans» (Rodolf Llopis), i sobre la «necessitat de portar aquest enfebriment a l'ànima dels mestres, sempre en perill d'eixeriment, i per ells a l'ànima dels infants; renovació del mestre i humanització de l'escola». Tal com diu la memòria de l'Escola d'Estiu, «de cara a les matèries i activitats de caràcter professional i tècnic, el Programa oferí tres cicles àmpliament estructurats de cursos sobre Psicologia normal i patològica de l'infant: Psicotècnia escolar; aspectes i modalitats de l'escola activa; metodologia del llenguatge, etc., que forçosament havien de polaritzar l'interès dels mestres». El programa d'aquests cursos, amb l'exposició massiva d'experiències, és tan ric i trobem tantes similituds amb la pràctica pedagògica de Francesc Boix que no podem obviar el profund impacte en ell i la decisió de millorar l'escola per fer realitat aquella missió dels mestres en la nova societat de la República. Llegiu sense pressa les cròniques que ell i Soler enviaven a la premsa valenciana, una de les quals comença dient: «són moltes les coses que ens han captat l'atenció».¹⁰

Aquell estiu de 1932 va canviar moltes coses en Boix: l'estímul de l'Escola d'Estiu el conver-

teix en un investigador en sentit ampli, i d'allò naixen o es consoliden inquietuds com l'escriptura de poemes i faules, aquestes amb una clara funció educadora. No tots porten data d'escriptura, però els que sí que la tenen estampada són escrits a partir d'octubre de 1932. Un dels poemes és el dedicat al poble, eminentment escolar i fet per a ser recitat, que ens ha arribat mecanoscrit a partir dels records de Bernardo Roda, nebot de Boix que va viure un temps a Castellfort i assistia a l'escola de l'oncle:

Castellfort

Dels pobles de la província
hi ha un que és xicotiu,
sobre roques capcingleres
està posat com un niu.

Com un niu d'àguiles feres
que en temps dels avantpassats
lluitaren amb el cabdill
que conquerí el Maestrat.

Este poble és el meu poble,
el poble dels meus amors,
és el poble dels meus pares,
la vila de Castellfort.

Que jo voldria que fora
limpia com una patena,
blanca com neu que en l'hivern
com un llençol cau sobre ella,
per a que vista de lluny,
de lluny pensaren en ella,
i tots vingueren a vore,
a vore aquesta meravella.

I com xiquet que jo soc,
què podria voler més, ah!

10 *El Camí*, núm. 25 (20-8-1932). Curiosament, quasi totes les notes anaven firmades per Boix i Soler Godes, però no és el cas d'aquesta, més personal.

Jo voldria unes escoles
per a estudiar els xiquets,
amb uns patis espaiosos,
amb més sales que ara hi ha,
amb servicis ben higiènics
ben ampla i ben solejà.

El cas és que Boix desitja trencar l'aïllament i la desídia, i proposa a l'alumnat de participar en un concurs escolar. L'empresa Industrials Gráficas Seix y Barral Hermanos de Barcelona havia anunciat la convocatòria d'uns premis per valor de mil pessetes repartides en 52 mencions, «para premiar los mejores trabajos confeccionados por niños que asisten a las Escuelas públicas y privadas». L'alumne castelfortí José Cruz va merèixer un dels set primers premis, dotat amb vint-i-cinc pessetes canviables per llibres de l'editorial. Li ho comunicaven per carta a Boix el 13 de maig de 1933, i li agraiïen «su valiosa cooperación y felicitamos a sus alumnos por los trabajos que han realizado, pruebas de sus entusiasmos profesionales e inteligente enseñanza que les proporciona». Hi havien optat 264 treballs en total, dels quals van rebre premi només dues escoles valencianes: la de Castelfort i la de Lluçena, regida per Marcial Alcón García.

Amb aquest fruit suculent quasi arribava la fi del curs 1932-1933, moment en què Don Paco canviava d'escola i marxava a la unitària d'Alcalà de Xivert, per a la qual fou nomenat el 17 de juny. Abans d'iniciar el nou curs, però, va oferir un mes del seu estiu al servei de la Colònia de Vacances de Sant Pau d'Albocàsser que organitzava per primer any la Societat Castellonenca de Cultura, amb la companyia de Carles Salvador, Antoni Porcar Candel i Enric Soler i Godes.

Recordatori de la seua mort (Arxiu familiar Boix Tena)

La Colònia de Sant Pau finalitzava el diumenge 10 de setembre, i ben prompte principiava el curs escolar amb el cor esponjat per aquella magnífica experiència fora de casa a l'aire lliure, en contacte complet amb la natura. La nova casa que havia llogat la família estava situada a l'esquena de l'Hotel Miralles, en l'actual número 5 del passeig dedicat als Herois del Marroc. El 6 d'octubre, però, un accident a la casa d'Alcalà on vivien el prostrà durant un mes a l'Hospital General de València. La premsa va publicar l'ingrés, amb el següent diagnòstic: «[Ayer, 6 de octubre] a última hora de la tarde ingresó en el Hospital Francisco Boix Sanmartí, de 32 años, maestro nacional, domiciliado en Alcalá de Chivert, quien padece la fractura de la columna vertebral a nivel de la duodécima vértebra dorsal y primera lumbar. Pronóstico grave. Ello se lo produjo al caer de una galería, al pretender coger una jaula en la que había unos palomos».¹¹

11 La Provincias (7-10-1933). Heraldo de Castellón se'n va assabentar per Las Provincias i també publicà la nota el 9-10-1933.

El 13 de novembre de 1933, amb cap possibilitat clínica de refer-se'n, per desig de la família el malalt abandonava l'Hospital General de València per tornar a la casa familiar i moria camí de Torreblanca. Josep Francesc Boix Senmartí va ser soterrat al cementeri de Torreblanca, on reposa actualment amb la seua muller, Rosa, finada en 2004.

2. LA DISCRECIÓ D'UN HOME D'ACCIÓ

La curta vida de Francesc Boix i els nou anys de docència a cavall entre la dictadura de Primo de Rivera i la Segona República podrien fer-nos pensar que va ser un mestre més, amb una trajectòria normal i anodina, instal·lat en la rutina educativa, però res de més allunyat de la realitat. Unes indagacions més aprofundides ens el situen entre el 1932 i el 1933 en quatre dels fets potser més mitificats de la història del valencianisme i de la història de la pedagogia nostrada en els primers moments de la República: l'assistència a l'Escola d'Estiu de Barcelona (agost de 1932), la participació en la primera definició de l'Associació de Mestres Valencianistes (setembre de 1932), el suport a Carles Salvador en la famosa Assemblea de Mestres de Castelló (desembre de 1932) i el treball en la primera Colònia de Vacances a l'ermita de Sant Pau d'Albocàsser (estiu de 1933).

Al costat d'això, Boix emprén dues labors que són per a ell indissociables del compromís que adquireix com a mestre i com a valencià conscient: la publicació d'articles valencianistes i pedagògics en la premsa de Castelló i València i, també, la redacció de poemes i faules en vers que quedaren al calaix, però que pretenia recollir en un llibre destinat a les

escoles. Era una necessitat: educar i ensenyar delectant amb recursos millors.

En les pròximes pàgines anirem desgranant cadascun d'aquests elements, procurant de situar en una justa mesura la importància de cada fet en la seua biografia i en el procés de formació com a mestre en aquells anys en què quasi tot era possible. És convenient, i ho avise ja, alleugerir el pes que les investigacions recents han descarregat *volens nolens* sobre els muscles d'aquells protagonistes que no creien ser-ho; més aviat, en algun cas se sentien privilegiats de poder participar en un temps nou i de respondre a les mancances que trobaven en aquella escola deficient que els tocà viure. Amb aquesta premissa i dades acabades d'eixir del forn, reprenem el fil.

L'ESCOLA D'ESTIU DE BARCELONA (1932)

Feia ja dos anys que Francesc Boix era mestre a Castellfort quan a finals de juliol de 1932 rebia una carta de la Generalitat de Catalunya que li comunicava la concessió d'una beca. Com és sabut, fou Carles Salvador qui el va proposar a optar a una de les setanta beques, juntament amb Enric Soler i Godes. Era una novetat d'aquell any: l'Escola d'Estiu obria «les portes del concurs a tots els mestres i mestresses nacionals de Catalunya i dels països de Parla Catalana», i dotava les ajudes personals amb 200 pessetes, repartides igualitàriament entre 35 hòmens i 35 dones, perquè gaudiren d'un mes de formació i perfeccionament entre el 27 de juliol i el 31 d'agost.¹² El mestre de Benassal hi participava

---

12 És molt interessant consultar la memòria d'aquelles jornades, que en dona tots els detalls: *Escola*

(Fotografia de l'Arxiu Fundació Carles Salvador)

convidat com a membre de la Conversa Filològica al voltant dels «Problemes que planteja l'ensenyament del llenguatge a Catalunya», que tingué lloc durant la Setmana Final (22-26 d'agost).

Allò fou com «despertar d'un somni de boires i lleures mal perduts», que va dir Soler i Godes.¹³ Ressaltem la idea, perquè aquella Escola d'Estiu va tindre en Boix una influència cabdal en la reorientació de la seua tasca docent i en el compromís valencianista. Entre el seu curt arxiu personal hem trobat mostres —salvades miraculosament— d'impressions i apunts manuscrits d'aquells dies, curiosa-

---

d'Estiu del 1932. Generalitat de Catalunya-Escola Normal, maig de 1936.

13 (1988). «Barcelona, agost de 1932. La meua Escola d'Estiu». *Papers d'Educació*, núm. 39, p. 50-51.

ment conservats entre les pàgines del *Diccionari ortogràfic* de Fabra (tercera edició, 1931) i del *Curs pràctic de gramàtica catalana* de Jeroni Marvà (1932), textos de referència que degué adquirir segurament a la Llibreria Barcino de Barcelona aquell estiu, quan hi passejava amb Enric Soler, Carles Salvador i el fill d'aquest.

Amb tot, no és estrany que l'entusiasme aguaitara generosament en les cròniques que Francesc Boix i Enric Soler enviaven a la premsa valenciana, entre les quals n'hem trobat en *El Camí*, *Heraldo de Castellón*, *La Provincia Nueva* i *Diario de Castellón*. Algunes van signades per tots dos i són merament expositives del programa i del professorat; remarquem, però, l'article enviat per Boix a *El Camí* i publicat amb el títol «De Barcelona estant. Els problemes escolars de l'Escola d'Estiu».¹⁴ Es tracta del primer escrit que publica en el setmanari valencianista, i no serà el darrer.

L'Escola d'Estiu de 1932 va ser un revulsiu per al mestre de Castellfort. Es va actualitzar, professionalment parlant, i li confirmaren una de les seues dèries: el coneixement de la natura per mitjà de l'excursionisme i la importància d'elaborar museus escolars amb insectes, minerals, fòssils, closques i herbaris, afició que havia practicat com a assignatura a Tarragona en els primers cursos de la carrera i que havia conreat allà on anava. He dit *revulsiu*, i és que es nota que torna de l'Escola d'Estiu delerós de fer coses davant de totes les necessitats materials de la seua escola i de la realitat social del poble. Dels mesos posteriors, en són un fruit algunes faules, pensades per a educar delectant, i altres poemes; o un discurs davant la comunitat educativa

---

14 *El Camí*, núm. 25 (20-8-1932).

de Castellfort i el poema infantil que el devia acompanyar, vist adés. I més: les col·laboracions esporàdiques en *Las Provincias* («Un país que es deu alliberar», 25-10-1932) i *El Camí* («Fora prevencions», 19-11-1932) sobre valencianisme, llengua i l'autonomia desitjada.

Més amunt havíem detallat el seu pas per Castellfort, on aplica tècniques o mitjans que podem presumir que pren de l'Escola d'Estiu (impremta de coca, cinema, marqueteria, consolidació del museu escolar, participació de l'alumnat en un concurs, etc.). No acabaria aquell any 1932 sense participar en una nova iniciativa per als docents valencians...

L'ASSOCIACIÓ DE MESTRES VALENCIANISTES
(1932...)

Francesc Boix forma part del nucli reduït de mestres implicats en la concepció inicial d'aquesta entitat, que va fer la primera crida pública en *El Camí* quan principiava l'octubre del 1932.¹⁵ La idea, per tant, era anterior, rumiada sens dubte al caliu d'aquells mesos impregnats per l'Escola d'Estiu de Barcelona. Tot i que la data de constitució oficial de l'AMV¹⁶ és el 28 de desembre del 1933 —quan Boix ja ha mort—, de vegades s'ha pensat i s'ha escrit que el projecte arranca de les Jornades Pedagògiques de Castelló de desembre del 1932, o fins i tot de la II Setmana Cultural (juliol del 1933), quan Soler i Godes hi fa una defensa abrindada en les dues intervencions que hi llig, però la llavor primera es troba en l'Escola

15 *El Camí* 32 (8-10-1932).

16 L'entitat també apareix anomenada Grup de Mestres Valencianistes, Associació de Mestres Valencians i, fins i tot, puntualment, Associació de Mestres del País Valencià.

d'Estiu catalana, una autèntica batallada per a tres dels quatre ideòlegs fundadors: Carles Salvador, Francesc Boix i Enric Soler i Godes. L'altre signant del manifest era Serafí Salort Ginestar, mestre a Culla i escriptor.

La crida publicada el 8 d'octubre de 1932 en el setmanari valencianista exposa:

¡Atenció, mestres valencians!

Nosatres, mestres nacionals valencians, convençuts de que és imprescindible ja un constant contacte espiritual entre els companys valencianistes en servici actiu (oficial o particular), fem una crida a tots els companys que tenen consciència de la personalitat política del País Valencià, per a que vullguen unir-se i constituir un Grup els objectius del qual seran, almenys:

1r.— Propagar i defensar dins i fora de l'escola la necessitat pedagògica i patriòtica de fer tot l'ensenyament escolar en la llengua materna de l'infant.

2n.— Experimentar objectivament mètodes, procediments, plans i materials escolars concebuts segons el dret que té l'infant de rebre tot l'ensenyament en la seua llengua materna.

3r.— Redactar, editar i utilitzar el material d'ensenyament adient (llibres, quaderns, cartografia, etc.) a la millor escola valenciana de llengua materna.

4t.— Cursar i professar cursos de nostra llengua.

5è.— Ingressar en bloc, i al seu dia, en l'entitat "Foment de la Parla Valenciana" que sembla de pròxima creació, sense perdre mai el caràcter de Grup Assessor del "F. de la P. V" en tot quant se referisca a orde pedagògic.

6è.— Col·laborar assíduament a les revistes pedagògiques o culturals editades en la nostra llengua dins o fora del País Valencià.

7è.— Col·laborar amb treballs en valencià a les planes castellanques dels periòdics valencians. A l'efecte, obrir una oficina de repartiment de col·laboració a tots els diaris, setmanaris i revistes valencians, o no, que vullguen admetre col·laboració pedagògica valenciana.

8è.— Mantindre's neutrals, dins del Grup, davant tota qüestió religiosa, social i política de partit o banderia.

Preguem a tots els companys en actiu que vullguen adherir-se envien el seu nom i domicili a la redacció de *EL CAMÍ*, o a qualsevol dels mestres baix firmats.

Setembre 1932.

Boix Senmartí, Francesc, de Castellfort. — Sallort, Serafí, de Culla. — Salvador, Carles, de Benassal. — Soler Godes, Enric, de Moró (Vilafamés).

Joan Enric Pellicer (2003)¹⁷ és qui ha parat més atenció a aquesta agrupació en la seua tesi doctoral. Seguint-lo, destaca que «en la proposta dels convocants hi ha un intent d'assumir una escola experimental —d'acord amb les darreres propostes i tendències educatives del moment— que es posa de manifest en el desig d'“experimentar objectivament mètodes, procediments, plans i materials escolars concebuts segons el dret que té l'infant de rebre l'ensenyament en la seua llengua materna”, però també en l'objectiu de “Redactar,

editar i utilitzar el material d'ensenyament adient (llibres, quaderns, cartografia, etc.) a la millor escola valenciana de llengua materna”. El grup de mestres que intenten reunir, d'altra banda, ha de desitjar augmentar la seua preparació pedagògica en general, i en concret —en matèria de llengua— han d'estar disposats a “cursar i professar cursos de la nostra llengua”. (...) Pel que es pot comprovar, tot un manifest prou agosarat —per a l'època— però que, pel que sabem, no va tenir gaire ressò entre els mestres valencians», conclou Pellicer.

Efectivament, aquella crida no havia tingut l'acollida immediata i entusiasta que esperaven entre el col·lectiu docent, per això unes setmanes més tard hi insistien.¹⁸ El recordatori, a més, aporta més informació que enllaça amb la hipòtesi exposada adés: l'embrió de l'AMV és una conseqüència de l'Escola d'Estiu de Barcelona, sense cap dubte, encara que comence a ser un poc més coneguda després de les Jornades Pedagògiques interprovincials del desembre de 1932, que analitzarem tot seguit, i de la urgència anunciada sense sordines en la II Setmana Cultural per Soler i Godes.¹⁹

18 *El Camí*, núm. 36 (5-11-1932).

19 La intervenció de Soler i Godes es titula «Necessitat d'una Associació de Mestres Valencianistes: el seu objecte», publicada en la Memòria de la II Setmana Cultural Valenciana. València: Centre d'Actuació Valencianista, 1933. Un bon complement sobre la necessitat i oportunitat de l'AMV és l'altra comunicació que va aportar a la II Setmana Cultural, titulada «Qüestions de principi». Els mestres que intervingueren en la Conversa Pedagògica de l'anomenat «Dia del Mestre Valencià» (vesprada del 26 de juliol) van ser Baldomer Vendrell, Lambert A. Castelló i Prudenci Alcon.

17 *L'ensenyament de la llengua catalana al País Valencià (1238-1939)*. Tesi doctoral. València: Universitat de València. Trobareu una condensació de la tesi en el seu llibre de 2006.

Ens trobem ja a finals del juliol de 1933. El 12 d'agost començava la Colònia de Sant Pau de la Castellonena de Cultura, entre els materials de la qual hem pogut localitzar unes anotacions inèdites en els papers que custodia la Fundació Carles Salvador. Es tracta del revers d'un full amb idees soltes, davant del qual hi ha un dibuix infantil de l'ermita traçat per Pedro Mateu Nuez, de dotze anys. Curiosament, el nom de l'associació —encara en projecte, tot i les crides anteriors des d'*El Camí*— era, literalment, Associació de Mestres del País Valencià. Reproduïsc les notes fer facilitar-ne la lectura:

Associació de Mestres del País Valencià

—o—

Objecte.— Defensa de l'escola valenciana —nens i mestres—, solució del problema del llenguatge, acció propagandista, acceptació de les bases aprovades,²⁰ Decret de la Llengua (petició). Defensa professional.

—o—

Seccions.-

1. Propaganda pro-Associació.
2. Tècnica (preparació de materials, edicions).
3. Lliçons, cursos i conferències.
4. Exposicions escolars, de Mestres.

1 pta al mes de quota?

—o—

Els mestres valencians de fora el País es consideraran socis d'igual classe i quota de 6 ptes.

---

20 No es refereix a les Bases ortogràfiques o Normes del 32, sinó a les bases (o conclusions) aprovades en la Conversa Pedagògica de la II Setmana Cultural Valenciana (26 de juliol de 1933). Les podeu trobar en *El Camí*, núm. 96 (30-12-1933).

Una Junta Permanent

Una Junta directiva

Assemblea anual amb obligació de presentar ponències pedagògiques i d'Associació.

—o—

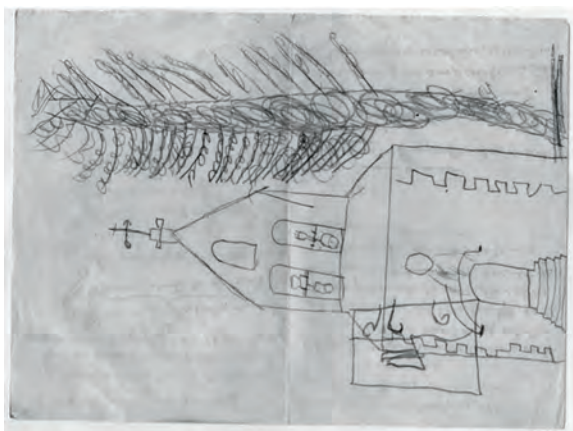
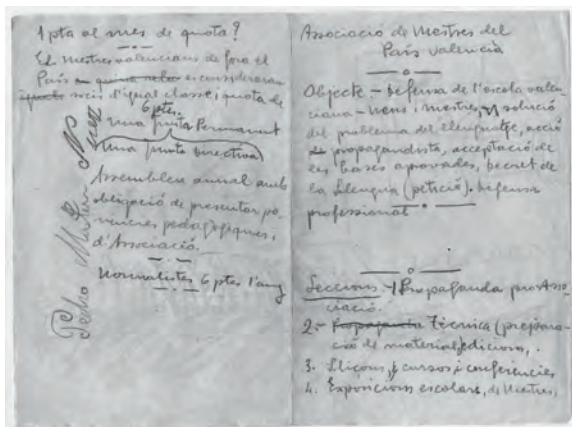
Normalistes 6 ptes l'any.

Hi ha un detall cronològic que em crida l'atenció i que vull compartir: la «Proposta de Reglament de l'Associació de Mestres Valencians» va ser publicada en el número 91 d'*El Camí*, amb data 2 de desembre de 1933 —Boix ja havia faltat—, i s'havia de discutir a la darrereria de l'any al Centre d'Actuació Valencianista del cap i casal. La proposta anava signada al peu pels quatre mestres de la Colònia de Sant Pau, entre els quals Francesc Boix, i dataada a Albocàsser al setembre de 1933. Aquest desajust temporal és un indicatiu clar de la lentitud a què avançava la tasca d'informació i de conscienciació a l'hora de fundar l'AMV, tot i comptar amb la col·laboració propagandista d'un setmanari com *El Camí*. Alhora, aquesta troballa ens indica que durant els dies viscuts a Sant Pau els mestres van madurar la idea i començaren a dissenyar-ne la missió, l'estructura i les tasques.²¹

La primera junta directiva estava formada per Empar Navarro (presidenta), Antoni Vallet (secretari) i els representants de comarques Enric Soler i Godes (la Plana), Antoni Porcar (el Maestrat), Carles Salvador (els Ports) i Prudenci Alcon (la Vall d'Albaida). L'AMV va arribar a celebrar tres assemblees, però a finals del curs 1934-1935 es dissolia

---

21 «Quan els xiquets es retiraven al descans, Carles es reunia amb nosaltres i féiem balanç de la jornada. Així passàrem una trentena de dies a la Colònia Escolar valencianista», escriu Soler i Godes (1983).

Primeres anotacions dels estatuts de l'Associació de Mestres (Arxiu Fundació Carles Salvador)

l'entitat i donava la liquidació a l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana, refundada el 7 de febrer de 1934.²² Francesc Boix ja no va poder assistir a cap de les assemblees

22 Informació rescatada per Pellicer (2003) del llibre d'actes de l'APEV: «S'admet el donatiu de pessetes 24,70 liquidació de la disolta Associació de Mestres Valencians i s'acordà enviar un ofici al Sr. Thous i Llorens, president que fon de la referida entitat» (Acta de la sessió del Consell Directiu del 27 d'agost de 1935). Thous n'era el president des de juliol de 1934.

ni participar en els primers moviments públics, però acumula l'honor d'haver estat en els balbucesos inicials i tímids just en tornar d'aquella Escola d'Estiu memorable de 1932 i en les converses que mantingueren a l'ermita de Sant Pau, quan la colònia dormia.²³

LES JORNADES PEDAGÒGIQUES DE CASTELLÓ (1932)

El Grup de Mestres Valencianistes, en la segona crida a què hem al·ludit adés, feia aquesta invitació:

La Federació de Mestres de *Levante* (País Valencià i Reine de Múrcia) celebrarà enguany —vacances de Nadal— la seua Assembla anual a la ciutat de Castelló. Entre els temes a tractar hi ha un d'especial interès, la ponència del qual ha estat oferta a un company del nostre grup, qui l'ha acceptada.

Diu així: *El bilingüismo. Problemas que plantea en las escuelas de la región levantina.*

Fóra convenient que els nostres companys estudiaren estos problemes per a, en el seu dia, millorar les conclusions que farem públiques en fer-les la Federació.

Els problemes que el monoglotisme ha plantejat a les escoles valencianes no han estat mai resolts. Catalunya els té en vies de solució. L'autonomia del nostre País favoriria la solució dels de la nostra escola. Hem de preparar-nos per a resoldre científicament, i políticament, els problemes que

23 Hi insistisc: la proposta de reglament de l'AMV està datada a Sant Pau d'Albocàsser, ja siga real, ja siga simbòlica.

es presentaran en poder ser la llengua valenciana la vehicular de l'escola.²⁴

El «company del nostre grup» (l'AMV era encara una idea) a qui havien oferit la ponència era Carles Salvador, protagonista involuntari de les Jornades Pedagògiques de l'Assemblea de Mestres de *Levante*,²⁵ que tingueren lloc a l'Institut Ribalta de Castelló de la Plana del 27 al 31 de desembre, com veurem tot seguit.

Francesc Boix estava assabentat de la celebració d'aquestes jornades, però, per si de cas, l'amic Soler i Godes li trametia una efusiva carta datada el 14 de desembre des de Sant Joan de Moró amb aquest recordatori: «Si pots vine a l'Assamblea de Castelló aquest Nadal, jo no més tinc ganes de que arribi, per parlar en Carles, i si tu vens ja en serem més de les mateixes idees».²⁶

La premsa castellonenca va dedicar un espai diari generós a les sessions, una bona oportunitat per fer valdre les intuïcions pedagògiques del grup i, també, les aspiracions en un temps nou acabat d'estrenar i ple de promences. El 27 de desembre, a les 11 del matí, inauguraven les jornades a la Diputació de Castelló. Entre els parlaments inaugurals, davant d'uns cinc-cents assistents,²⁷ sonaren diverses vegades les esperances que el magisteri depositava en la República. Un mestre de València i membre de la Liga de la Educación Nueva, Alejandro Pérez Moya, va proclamar

per exemple que «*la República depende toda de la escuela nacional, su salvación está en la escuela y no como la monarquía de las bayonetas. Un pueblo ya puede tener leyes; de nada le servirán sin cultura*».²⁸

La conferència de Carles Salvador fou el dia 30 de desembre, la primera del matí. Li havien encomanat que desenvolupara el tema «El bilingüisme. Problemas que plantea en las escuelas de la región levantina».²⁹ Després de les salutacions de la taula a la concurrència, el cronista descriu:

El camarada Carlos Salvador, dice luego, que no siendo orador, trae escrita su ponencia en valenciano.

Al comenzar su lectura se promueve un pequeño incidente sobre si debe o no leerse en valenciano y varios asambleístas inician su retirada del salón.

La presidencia [Dionisio Prieto] dice que puede leerse primero en valenciano y después traducirse al castellano.

Interviene el señor Artero, dando explicaciones previas del por qué del tema y ruega al señor Salvador que lea en castellano y luego se tomarán las conclusiones en valenciano.

El ponente accede y comienza la lectura, traduciendo al castellano.

Suena una interrupción y el ponente ruega que los no maestros se abstengan de ninguna clase de manifestaciones.

---

24 *El Camí*, núm. 36 (5-11-1932).

25 Aquesta federació estava formada per Castelló, València, Alacant, Múrcia i Albacete.

26 La reproduïm íntegra, per la novetat que representa. Arxiu Boix Tena.

27 Sobre el nombre global d'assistents, podeu veure *Diario de Castellón* (30-12-1932).

---

28 *Diario de Castellón* (28-12-1932).

29 L'original valencià de la conferència, titulada «El bilingüisme. Problemes que planteja a les escoles», es troba en l'Arxiu Museu Carles Salvador, i fou reproduïda íntegra per Pere-Enric Barreda (2013: 205-214).

Saluda al Magisterio en nombre del de Cataluña y Baleares.

Divide la región valenciana en región de habla española y habla regional, y dice que los habitantes que hablan el valenciano son cinco veces más que los otros.

Los maestros no pueden ni olvidar ni evitar esta realidad, con respecto al niño.

Hay que comenzar la educación del niño con su lengua materna; lo contrario es un absurdo pedagógico.

La lengua que se aprende primero es emotiva y no puede ser eliminada del ser consciente.

Al venir la República se abren las escuelas a las lenguas maternas.

La lengua del niño en la escuela ha de ser monolingüe, y para probarlo se extiende en razonadas consideraciones y citas científicas de autores célebres en el campo pedagógico.

Dice que el niño que hable en la escuela más de una lengua, no se expresará bien en ninguna de ellas.

Ningún pedagogo aconseja el bilingüismo en la escuela. Tampoco se puede admitir un idioma auxiliar, como el esperanto, porque destrozaría el alma del niño.

Es propio de genios solamente que un niño pueda expresarse mejor en otro idioma que en el materno.

Los niños no son genios. La escuela no puede ser una Academia de idiomas. Es suficiente que el niño posea el idioma materno.

No es seguro que el niño aprenda dos idiomas. Es dudoso, y hasta imposible. También prueba esta aserción con citas científicas de autores célebres.

La escuela, pues, ha de funcionar con una lengua sola y ésta ha de ser la materna, sin imponer ninguna otra; pero si por razones extra-pedagógicas hemos de adoptar el bilingüismo, ¿a qué edad debe empezarse la enseñanza de la segunda lengua?... A los ocho años, manda la legislación, con referencia a Catalunya. Pero, es evidente que todavía no está suficientemente experimentado el asunto, y cree que no se debe comenzar hasta que se conozca bien la lengua materna, en sus varios aspectos de lectura, escritura y expresión oral de los pensamientos.

Quedaría complacido en que de aquí naciese una preocupación por los múltiples problemas del bilingüismo e interés en resolverlo.

Pide se destaque un núcleo de maestros, para que hagan estudios.

(Prolongados aplausos a la profunda labor del disertante).

Interviene el señor Ramírez, de Castellón, y dice que entiende que el idioma materno se aprende en casa y que el 90 por ciento de los padres desean que en la escuela se aprenda el castellano, como idioma más universalmente conocido. Discrepa en que la enseñanza sea solo monolingüe.

Pérez Moya, de Valencia, dice que es necesario respetar la lengua valenciana, puesto que existe y hay muchos que no conocen otro idioma.

Entiende que es preferible la hegemonía de los idiomas más universalmente conocidos.

Le parece que la enseñanza materna debe ser a base de la lengua nativa pero solo en esa etapa, haciendo el traspaso suavemente hacia la lengua castellana.

Pide la modificación de las conclusiones en este sentido.

Soller [Enric Soler i Godes], de esta provincia, opina que se le ha querido dar un matiz político a lo que no es más que un problema pedagógico, que ha de preocupar al Magisterio valenciano.

La presidencia recoge las alusiones del señor Soler, se dan mutuas explicaciones y termina un pequeño incidente.

El señor Faro, de Castellón, interviene para abundar en las apreciaciones del señor Ramírez.

[José] Robles, de Murcia, hace unas consideraciones muy lógicas y atinadas a ciertas apreciaciones del compañero Soler.

El ponente, don Carlos Salvador, asegura que defiende la enseñanza para el niño en general, pero en su lengua materna, en el ambiente de su vocabulario materno.

Refuta las apreciaciones del señor Ramírez tomando como base los derechos del niño y también el aspecto de universalidad, como problema aparte del bilingüismo.

Mantiene sus conclusiones y admite una enmienda del señor Soler, pero desecha las demás por ser contra la ponencia.³⁰

Passeu-me una reproducció tan llarga, però val la pena per calibrar convenientment l'esperenta i les fortes resistències del magisteri, i fins i tot d'una part dels mestres valencians. Catalunya tenia reconegut el dret de la llengua del país en l'ensenyament primari des del decret del 29 d'abril de 1931, de la mà del primer ministre d'Instrucció Pública, el tor-

---

30 *Diario de Castellón* (31-12-1932).

tosí Marcel·lí Domingo,³¹ però no era així en altres contrades del domini lingüístic, encara que a casa nostra es demanava ja pel maig de 1931, aprofitant l'esperit obert de la disposició ministerial.

Val a dir que cap crònica dels dies anteriors havia sigut tan extensa com aquesta, que entra en rèpliques i contrarèpliques i en el conflicte creat per la falta de respecte a la diferència i a la riquesa cultural. Degué ser sorollosa, la sessió. La crònica del periodista, però, no recull tots els detalls que abocarien *a posteriori* altres periòdics més a favor de la causa, com ara *El Camí* o *La Publicitat*.

Suposem, doncs, que la famosíssima fotografia al pati de l'Institut Ribalta es va fer aquell 30 de desembre, després de l'àpat d'homenatge i suport dels amics que esmenta el cerverí Llorenç Sorlí Ballester.³² Hem pogut localitzar-ne dues versions, una de les

---

31 El decret va ser publicat en el número 120 de la *Gaceta de Madrid* del 30 d'abril de 1931. L'exposició de motius resulta ben cridanera: «Posibilitar que la lengua materna sea un instrumento de cultura es posibilitar que la cultura rinda su máxima eficacia. Ello quiere decir que, aun fijada la atención en Cataluña, porque el problema en ella es más evidente y el agravio ha sido más ostensible, no se circunscribe la solución al respeto al catalán como lengua materna, sino que se extiende a las otras lenguas peninsulares que se juzguen y se las juzgue con idéntico derecho». La disposició, centrada en Catalunya, afegia aquest article addicional: «En atención a los motivos determinantes de este Decreto, justificándose en otro territorio del Estado la misma necesidad que en Cataluña y formulada la petición, el Gobierno resolverá aplicando el espíritu de los artículos anteriores, en armonía con la difusión y circunstancias del idioma respectivo».

32 «Carles Salvador a Castelló», *El Camí*, núm. 44 (7-1-1933). Vegeu els treballs recents de Casto Sorlí Moliner sobre aquest personatge de Cervera, que està recuperant.

La recuperació de Josep Francesc Boix Senmartí (1901-1933): mestre, valencianista i escriptor
Òscar Pérez Silvestre

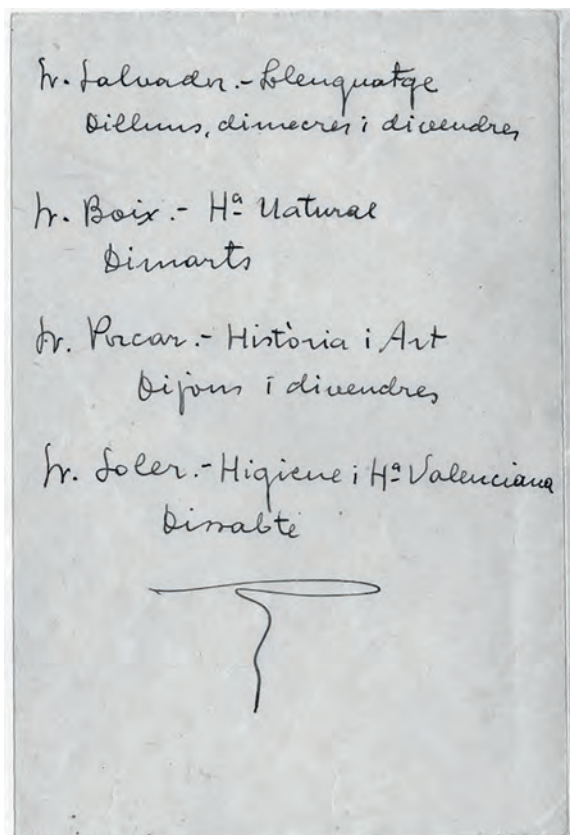

(Fotografia de Google Earth)

quals guardava la filla de Francesc Boix. De vegades s'ha dit que aquesta imatge icònica representa la signatura de les Normes de Castelló, però cal corregir tal afirmació atés que, a pesar de la proximitat temporal amb el simbòlic 21 de desembre de 1932, el retrat no està fet amb aqueix motiu ni finalitat, sinó aprofitant la trobada d'un grup de docents i simpatitzants valencianistes en les Jornades Pedagògiques de la Federació de Mestres. Hi ha coincidències evidents, però, de fet, tots els fotografiats amb el benvolgut i influent Carles Salvador com a centre no apareixen en la relació de signants de les Bases ortogràfiques, i això s'explica amb arguments ben quotidians i comprensibles: la signatura de les Normes era oferida a escriptors o a representants d'entitats. En el cas de Francesc Boix, era un mestre sense obra publicada encara.

Francesc Boix es troba entre el grup: és el tercer de la fila inferior mirant des de l'esquerra, amb capell a la mà, al costat d'Antoni Porcar Candel, i ix en les instantànies en dues perspectives diferents, de front i de mig perfil.

En les pròximes línies visitarem una experiència educativa en el temps de lleure que

(Arxiu Fundació Carles Salvador)

se suma als projectes de fer una escola valenciana des de diversos fronts. Era una experiència pilot al País Valencià, filla de la perseverança i de la generositat d'uns mestres i d'uns mecenes convençuts. Viatgem cap a Albocàsser, doncs, a l'estiu del 1933.

LA COLÒNIA DE VACANCES DE LA SCC A SANT PAU (1933)

Del dissabte 12 d'agost al 10 de setembre, tingué lloc a l'ermita de Sant Pau d'Albocàsser, capital de l'Alt Maestrat, el primer aplec edu-

catiu amb una orientació pregonament valencianista, en sintonia amb el sentiment de la Societat Castellonenca de Cultura i amb les intuïcions pedagògiques de Carles Salvador. Ell n'era el director, i Francesc Boix en fou nomenat professor auxiliar en la planificació inicial. Més tard, per necessitat nomenaren els dos professors especials Enric Soler i Godes i Antoni Porcar Candel, que completaven el famós quartet.³³

L'ermitori de Sant Pau, a poca distància de la població, havia estat en els anys anteriors la seu de les colònies d'estiu de la Diputació de Castelló per als xiquets de la Casa Provincial de Beneficència, però aquell any havien decidit traslladar-la experimentalment a Esllida, a la serra d'Espadà, «*por su excelente temperatura, bondad de aguas, abundancia de pinos y sitios adecuados para excursiones*».³⁴

Aquesta Colònia de la Societat Castellonenca de Cultura ha rebut des del 1966 una atenció periòdica per part del magisteri valencianista i de la historiografia, amb motiu dels aniversaris de l'efemèride (1967, 1983, 1988, 1993, 2003, 2013, 2018), però no serà fins als magnífics treballs de 2003 i 2007 que en coneixerem detalls bàsics de l'organització i del funcionament d'aquell estol. Parlem de la documentació original, custodiada a l'arxiu de la

---

33 Així ho expressa la memòria de la SCC en la pàgina 2: «*Los profesores. Eran dos, Sr. Carles Salvador, Maestro Nacional de Benasal, como Director y Sr. Francisco Boix Sanmartí, Maestro Nacional de Castellfort, como profesor auxiliar. Más tarde fueron nombrados profesores especiales de Historia regnícola el Sr. Enrique Soler, Maestro Nacional de San Juan de Moró y de dibujo e Historia del Arte el Sr. Antonio Porcar, Maestro Nacional de Fórnols. El Sr. Salvador quedó encargado de dar lecciones de Lenguaje y el Sr. Boix de Historia Natural*».

34 *República* (5-6-1933), Castelló de la Plana.

SCC, treballada i publicada per Elena Sánchez Almela i Ferran Olucha Montins (2007).³⁵

Justament a partir d'aquesta darrera investigació, s'han posat en relleu tots els detalls d'aquella estada de quasi un mes de durada, a la qual van assistir 24 xiquets d'entre 8 i 13 anys. La Castellonenca de Cultura, presidida llavors per Salvador Guinot, va aconseguir una subvenció de 4.000 pessetes del Ministeri d'Instrucció Pública i Belles Arts, en una ordre firmada el 21 de juliol pel director general de Primera Ensenyança, Santiago Pi i Sunyer, quan era ministre del ram l'andalús Francisco José Barnés Salinas.³⁶ A més, van caldre les aportacions econòmiques supletives per un valor global d'unes 2.400 pessetes de Gaetà Huguet Segarra, Ramon Maria Huguet, Raimon Noguera de Guzmán, Àngel Sánchez Gosalbo o Francesc Penya, a més d'altres particulars que hi contribuïren en espècie.

La memòria de la Colònia, que hem pogut consultar íntegrament en la SCC gràcies a l'amable col·laboració d'Elena Sánchez, és riquíssima: a més de les explicacions de les classes impartides per cada pedagog i de

---

35 «La Colònia de Vacances de la Societat Castellonenca de Cultura». *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, t. LXXXIII, p. 385-436. Pel que fa al projecte materialitzat en el 2003, ens referim al CD-ROM preparat per Mario Viché i Laura Fernández titulat *I Colònia Escolar Valencianista*, en el qual es van digitalitzar totes les fotografies disponibles de la Colònia i es gravaren les cançons que cantaven aquells infants a l'ermita de Sant Pau. A més, vegeu també de M. Viché (2003a).

36 L'ordre va ser publicada en la *Gaceta de Madrid* del 2-8-1933: «*Colonias solicitadas por (...) D. Salvador Gunat [Guinot] Vilar, Presidente de la Sociedad de Cultura de Castellón, 4.000 pesetas, que se librarán contra la Delegación de Hacienda de Castellón á nombre de dicho Presidente*».

l'horari diari de les activitats, hi trobem textos i treballs dels infants, la descripció física i psicològica de cadascun dels assistents, els materials emprats i el cost en una pulcra memòria econòmica.³⁷

Quan Francesc Boix participa en la Colònia de la SCC, ja ha estat nomenat provisionalment per a la plaça de l'escola unitària B d'Alcalà de Xivert, tot i que en la documentació de la colònia i en els escrits posteriors continua posant que era mestre de Castellfort.³⁸ Com se sap, ell s'hi encarregaria de les lliçons d'Història Natural com a enamorat de la natura.³⁹ D'ell depenien les classes de minerals, fòssils, flora i entomologia, amb aquesta planificació en nou lliçons que consta manuscrita en la memòria de la colònia:

Lecciones sobre Historia Natural, por Francisco Boix Sanmartí

La vida de la Colonia se desliza en medio de la Naturaleza, en completo contacto con ella; y dado que nuestros pequeños colonos residen habitualmente en una ciudad, creímos conveniente iniciar a los niños el amor y aún el entusiasmo por la Natura.

Así, al llegar con la Colonia a su residencia de San Pablo y con nuestra ayuda y

dirección hicimos construir el material necesario para la caza de insectos, consistente en mangas apropiadas para el caso; para el secado, las tablitas de madera necesarias y para su clasificación y conservación 4 cajas de las llamadas de Historia Natural con la cubierta de cristal.

Durante muchos momentos de la vida de la Colonia nos dedicamos con grupos de niños a la caza de insectos de todas clases y de otros animales que considerábamos útiles para nuestras posteriores explicaciones tanto ocasionales como provocadas por nosotros con todos los respetos que el niño merece ante las lecciones que el Maestro lleva ya preparadas de antemano.

Los niños han seguido con verdadero interés estas explicaciones y han observado atentamente aquella vida de los animales, y de las plantas que antes pasaban desapercibidas para ellos. Ha habido momentos de verdadero entusiasmo colectivo; sin él seguramente, no hubiéramos podido realizar nuestro trabajo y recogido tantos ejemplares de minerales, plantas y vegetales.

Hemos conseguido formar un pequeño museo, cada una de las piezas del cual ha sido estudiada por nosotros juntamente con los colonos.

Las lecciones, aparte de las ocasionales, han sido desarrolladas bajo los epígrafes siguientes:

- L. I.— Respiración de los vegetales.
- L. II.— Fecundación de los vegetales.
- L. III.— Nacimiento y metamorfosis de los insectos.
- L. IV.— Utilidad de los insectos y manera de cazarlos y coleccionarlos.
- L. V.— Las flores y los frutos.

---

37 Com a font complementària, l'arxiu de la Fundació Carles Salvador conserva alguns papers de la colònia ressenyats per Sofia Salvador el 1990 (cants, dibuixos, somnis escrits...). Se li oblidà esmentar, però, l'esquema de l'Associació de Mestres del País Valencià, que ara presentem.

38 El nomenament és del 17 de juny de 1933, publicat en la *Gaceta de Madrid* del 28-6-1933.

39 En paraules seues, publicades en *La Provincia Nueva* (17-8-1933), impartia «Formació de col·leccions d'Història Natural per als museus escolars». De nou, hi apareix aquesta constant en ell.

(Arxiu Ferran Zurriaga)

- L. VI. — Las semillas y su utilidad.
- L. VII. — Los minerales: extracción, fundición y utilización.
- L. VIII. — Las rocas: su formación y utilidad.
- L. IX. — La Naturaleza, libro admirable.

Todas estas lecciones han ido ilustradas con sendos dibujos iluminados, después de la observación directa quedando los niños altamente satisfechos y entusiasmados al encontrarse frente la Naturaleza que les ha hablado con lenguaje claro desvaneciendo en algún caso lo que ingenuamente creían «misterios de los vegetales y de los animales».⁴⁰

Segons els comptes de la colònia, Boix es va encarregar de comprar el material per a l'elaboració de les col·leccions d'insectes que esmenta en la descripció anterior:

- Agulles per a insectes i de cap 5'60 ptes.
- 4 capsos per a insectes, amb vidre 16'00 ptes.⁴¹

40 *Memòria*, p. 26-30.

41 En l'arxiu de la Fundació Carles Salvador hi ha un rebut de Constructores de carros José Puig Hnos. d'Albocàsser per aquest concepte: «Por 4 cajas madera con cristales debe pts 16», amb data del 19 d'agost de 1933.

(Arxiu Ferran Zurriaga)

- Tela per a capsos d'insectes 0'40 ptes.
- Un cabdell de fil d'empalomar 0'60 ptes.
- Un vidre per a les capsos 0'90 ptes.

Des del primer dia complet de la colònia, el diumenge 13 d'agost, ja trobem el professor Boix i un equip d'infants preparant «material per a caçar papellones», escriu Carles Salvador. El mateix dia, en havent berenat, «[la colònia] ixqué d'excursió cap a la masia del Sastre, terme de Culla. Vegeren un forn de calç i es donà una lliçó ocasional. Es replegaren fòssils i es recolliren vegetals».

Les petjades de Francesc Boix apareixen ací allà en el text d'una memòria tan detallada que permet reconstruir el dia a dia del grup i datar amb prou exactitud algunes de les fotografies conservades, realitzades de ben segur amb la càmera del company Antoni Porcar. A més de les lliçons de natura, sabem que Boix donà a conèixer alguns textos literaris (poemes i faules) que potser fins aleshores havien restat en la intimitat:

Dia 14 d'agost de 1933 (dilluns)

Entre desdijuni i esmorzar ha jugat. Més tard ha fet una redacció sobre la vida de

(Arxiu Ferran Zurriaga)

la Colònia del dia anterior. En el bosc d'alzines ha rebut una lliçó d'història valenciana. (Felip V, batalla d'Almansa, crema de Xàtiva, pèrdua de les nostres llibertats; renaixement actual). En Boix ha llegit una poesia patriòtica seua.

Després de dinar lliçó sobre respiració i fecundació dels vegetals.⁴²

Dia 15 d'agost de 1933 (dimarts)

Avui ha estat donada pel Sr. Boix una lliçó sobre els insectes: naixement, metamorfosi, utilitat i manera de caçar-los i col·leccionar-los. S'ha dibuixat un pixaví i alguns l'han il·luminat. Lectura d'una faula.⁴³

Sota una alzina el Sr. Salvador ha llegit poesies líriques i patriòtiques de Cebrian Ibor, Bayarri, Badenes Dalmau, Assins, Caballero i Aguirre Matiol.

---

42 Lliçons 1 i 2 de natura. El poema patriòtic podria ser el que apareix sense títol i principia «En un palau, morada de muses i de fades...», datat el 6 de juny de 1933.

43 Lliçons 3 i 4 de natura. Lectura d'una faula indeterminada.

(Arxiu Ferran Zurriaga)

Dia 16 d'agost de 1933 (dimecres)

Aquesta vesprada la Colònia s'ha dividit en 2 grups: l'un amb el professor Sr. Boix, han caçat animalons i s'ha explicat la vida d'alguns insectes i s'han replegat vegetals i parlat sobre la fecundació dels vegetals.⁴⁴ L'altre grup ha anat a Albocàcer i s'ha visitat el metge Dr. Sanjuan qui ha receptat un unguent per a curar una eixidura, que ja portava de Castelló, no maligna, i que segons el metge no s'apega.

Dia 17 d'agost de 1933 (dijous)

[Després de la lliçó d'història d'Antoni Porcar] Cacera d'insectes dirigida pel Sr. Boix.

Per la tarda visita a Albocàcer per vore corregudes de cavalls, mulats, etc. En retornar jocs populars.

Per la nit contes pels Srs. Boix i Porcar.

Dia 21 (dilluns)

Gimnàstica com cada matí. Lliçó d'Història Natural — plantes i insectes — pel Sr.

---

44 Aplicació pràctica de les lliçons 1-4.

Boix. Els xics han redactat la lliçó i l'han il·lustrada amb dibuixos colorits. Lectura de Goethe i cant.

Dia 23 (dimecres)

Gimnàstica. Lliçó d'H^a Natural pel Sr. Boix sobre «Les flors, els fruits i les llavors» amb il·lustracions acolorides i redacció.⁴⁵

Dia 25 (divendres)

La lliçó d'avui ha estat sobre H^a Natural (mineralogia) havent-la explicada pel Sr. Boix.⁴⁶

Per la tarde el mateix Sr. Boix durant l'excursió al Tossal del Puig on sembla que hi ha una mola murada parla als infants de les poblacions ibèriques.

Dia 27 (diumenge)

Per la tarde s'han fet 2 grups. L'un amb el Sr. Porcar ha fet dibuix del natural i ballets rítmics. L'altre amb el Sr. Boix ha anat d'excursió i fet lliçons ocasionals.

1 de setembre (divendres)

Aquesta tarde han fet la primera excursió llarga de les projectades per a final de Colònia. Ha estat visitada pels infants, acompanyats pels Srs. Soler i Boix amb la cooperació del Sr. Manuel Pastor estudiant del Magisteri, a la vila de Serratella a 10 km de Sant Pau. Pel barranc de la Calçada i ermita de Sant Joan s'ha arribat al poble, visitant església, escola, etc.

Els infants han restat contentíssims de la pròpia performança. Tots ells estan bons de salut.

Dia 2 (dissabte)

La lliçó d'avui ha estat sobre H^a Natural (roques) éssent il·lustrat el treball resum de redacció. Després s'ha assajat una cançó rítmica.⁴⁷

Dia 4 (dilluns)

Avui ha estat donada una lliçó d'H^a Natural sobre minerals, origen, extracció, fosa i utilització.⁴⁸

Dia 6 (dimecres)

La lliçó de la tarde, explicada pel Sr. Boix porta per títol «La naturalesa, llibre admirable». S'ha copsat la Natura en diferents aspectes i els infants han redactat el resum i feta una il·lustració.⁴⁹

Dia 7 (dijous)

Els nens que es quedaren a la Colònia [amb Boix i Salvador] feren la vida ordinària.

Per la tarde es reb la visita dels Srs. organitzadors de la Colònia Peña i Noguera acompanyats de l'escriptor català Sr. Carles Soldevila als quals els fou mostrats els treballs dels nens i les capsas dels insectes replegats durant el mes. Els nens cantaren davant els visitants l'himne *Vent de Ponent*.

Dia 10 (diumenge)

És el darrer dia de la Colònia. Els infants es lleven a l'hora de costum, i tot seguit es dediquen a replegar els efectes personals enfardant i emmaletant roba i objectes.

Amb els Srs. Salvador i Boix arriba la Colònia a les 11 a Benassal. Visita al poble;

---

45 Lliçons 5 i 6.

46 Lliçó 7.

---

47 Lliçó 8.

48 Lliçó 7.

49 Lliçó 9, i última.

muralles, portals, torres, casa de la Vila, etc. A les 12 puja a Font d'En Segures, on es visita la font, hotels, passeigs. Es dina de gelat a l'aire lliure. Una forta tronada desfà el programa per a la tarde i a les 3 devalla la Colònia cap a Sant Pau on replega el malalt i mestres marxant a Castelló on arriba a les 7.

Els familiars reben els infants i tots amb grans mostres de goig.

Les experiències diàries dels colons quedaren plasmades en la premsa d'aquell temps, concretament en les diverses cròniques que els quatre mestres i algun visitant⁵⁰ de la colònia remetien als rotatius valencians *La Provincia Nueva*, *Diario de Castellón*, *Heraldo de Castellón*, *República*, *Las Provincias* i *El Camí*. Francesc Boix descriu amb un entusiasme palmari aquelles vivències. En reproduïm alguns passatges:

En Sant Pau (Albocàcer), lloc de quietud i remans de pau per a l'esperit, s'hostatja enguany la primera Colònia de la Castellonenca de Cultura; sota els porxes centenaris de l'ermitori, vint-i-quatre xiquets de la ciutat reben a la vegada que besos del sol, carícies del vent de muntanya i abundant i substanciós aliment per al cos, lliçons de Pàtria i cultura nostrada (...).

---

50 Per exemple, la crònica d'un visitant anònim estampada en *Las Provincias* del 26-8-1933, reproduïda també en *Heraldo de Castellón* uns dies més tard (31-8-1933). La vesprada anterior (25 d'agost) havien visitat les instal·lacions «els Srs. organitzadors de la Colònia [Gaetà] Huguet, [Francesc] Peña i [Ferran] Vivas. A la Colònia només hi havia 4 infants els quals cantaren l'himne *Vent de Ponent*. Vegeren treballs dels infants i es percataren de la situació actual de la Colònia no obstant ésser els colons d'excursió». *Memòria*, p. 14.

Felicitem, doncs, la Castellonenca de Cultura, arbre fecund en fruits de vàlua, per esta obra de cultura i patriotisme en favor dels infants valencians de Castelló.⁵¹

Quina joia tinc al cor! Voltat d'infants, trasbalsats de pla a muntanya, em sembla ésser en mig d'un estol de papallones traslladades de flora per nodrir-se d'atres nèctars; les flors són unes atres; les brises porten flaire de pins carrasquenys i d'alzines brancudes, exemplars d'una fauna que s'esgota, però que cal restaurar perquè és fusta forta i que no es corca (...).

Tinc joia al cor perquè estic en mig de plançons d'esta mena. Els infants de la primera Colònia Valencianista de Vacances de les escoles de Castelló podran ésser conscients fills de la Terra; tot l'aliment del seu esperit el reben en llengua materna (...).⁵²

Els infants de la Colònia de Vacances a Sant Pau (Albocàcer) esperen l'auto per a fer l'última excursió; mentres, i espontàniament, volent fer el comiat d'aquella senyeta barrada que arreu els ha acompanyat, l'enfilen en la soca de l'heura jagant que vestix les parets del seu dormitori i arroglats entonen el *Vent de Ponent* i les atres cançons apreses a la Colònia; els mestres, furtivament, ens hem mirat i la satisfacció per llur acció s'ha reflexat en els nostres semblants. (...)

S'és acabada ja la Colònia de vacances. N'ha estat feconda en fruits i confiem que la d'enguany serà llavor per a d'atres en anys successius. El nostre estimat Carles

---

51 *La Provincia Nueva* (17-8-1933) i *Diario de Castellón* (17-8-1933).

52 *El Camí*, núm. 79 (9-9-1933).

Salvador ha deixat plasmat en esta obra el seu selecte i delicat esperit.⁵³

En veu d'altres assistents, així era la tasca que duia a terme el futur mestre d'Alcalà de Xivert:

Francesc Boix i Senmartí explica Història Natural com ell sol sap fer-ho i porta als xiquets al bosc i a la prada, per fer el museu de la Colònia; minerals, plantes, insectes són recollits pels alumnes i estudiats després amb minuciositat i daler.

Veja's la següent lliçó:

Les flors, el fruit i la llavor

Les flors són la part més interessant dels vegetals: elles són promesa i esperança.

Les flors, generalment, estan compostes, de fora a dins, d'estes quatre parts: sèpals, pètals, estams i pistils.

Els sèpals són unes fulletes verdes que tanquen la flor quan està en capoll ans d'escatar: són orgues protectors; el conjunt de sèpals forma el calze.

Els pètals són les fulles colorades, les que donen gràcia a la flor, ui són aixina per cridar i atraure els insectes que en la seua visita els hi deixen el pol·len fecundant d'atres flors. L'hermosura, siga de cos, siga d'ànima, sempre atrau.

Seguint cap el centre, venen després els estams, que són uns filets que surten del fons del calze i acaben en una boleta d'un polset groc que es diu pol·len; el pol·len és l'element mascle de la flor.

En mig mateix dels estams s'alça un atre filet més gros, anomenat pistil, que a l'extrem de dalt s'eixampla en forma d'embut i

en la part de baix acaba en una caboteta que és l'ovari, el qual té, al seu si, un nombre variable de ouets. L'ovari madur és el fruit, i els ouets madurs, les llavors. Josep Sanz⁵⁴

Poc o molt rellevant, fonament sòlid o primer indici sotil d'escola valenciana arrelada, allò ben destacable és que va ser possible i s'esdevingué, i és senyal que alguns docents pensaven i creien amb convenciment que les coses es podien fer d'una altra manera. Com va deixar escrit Soler i Godes a mitjan colònia, «juguen i treballen tots els infants sense escarot, amb silenci, com s'ha creat i com va sortir la Colònia de Castelló. Alternen la tasca i l'esplai sense donar-se compte, ja que juguen treballant i treballen jugant». I rebla el clau amb l'objectiu següent: «Com el nostre problema és de cultura, fem feina per fer valencianistes cultes».⁵⁵

Encara que puguem pensar que la Segona República va canviar de dalt a baix tot el sistema de valors, creences i anhels, és evident que no fou així exactament, ni de lluny. Carmen Agulló (2008: 129) posa en relleu les limitacions i analitza també les resistències polítiques i les obstruccions en aquells anys:

L'etapa de la Segona República posa de manifest les constants que caracteritzaren la reivindicació d'una escola en valencià, és a dir: la necessitat de la introducció del va-

53 *El Camí*, núm. 80 (16-9-1933).

54 L'article és d'Enric Soler i Godes, que fa una introducció al funcionament de la Colònia i incorpora diversos exemples de les lliçons que escriuen els infants, en aquest cas Josep Sanz Lamas, de tretze anys (1933b). «La Colònia de Vacances de la Societat Castellonenca de Cultura. Tasca i esplai». *El Camí*, núm. 78 (2-9-1933).

55 «Colònia de Vacances de la Societat Castellonenca de Cultura. Lliçó ocasional». *República* (31-8-1933).

lencià com a llengua d'ensenyament, la recerca de procediments i materials adequats que possibilitaren un aprenentatge actiu, una formació de mestres en els pressupòsits renovadors i una indissoluble relació entre l'escola i el medi natural i social. L'escassa durada del període republicà, juntament amb la manca d'interès i de suport per part de la majoria dels partits polítics i de les instàncies oficials, frustraren, una vegada més, la possibilitat de fer-la realitat.

No va durar aquella primavera: al cap de dos mesos moria Francesc Boix; Carles Salvador es mudava al barri de Benimaclet en acabar el curs 1933-1934; l'Associació Protectora de l'Ensenyança Valenciana reprenia l'activitat al febrer de 1934, amb il·lusió però amb algun conflicte intern i amb mitjans materials i humans sempre limitats; l'Associació de Mestres Valencians es dissolia... I poc després vindria la guerra. I la dictadura.

3. EL MESTRE QUE FEIA FAULES EN VERS

La curta vida de Francesc Boix ens ha aportat els materials que hem pogut recollir a partir del treball en els arxius i gràcies a la col·laboració de la família, que en conservava una part. Per la nota de l'amic Carles Salvador, publicada al gener de 1934 en el setmanari valencianista *El Camí*, sabem que Boix escrivia poesia i faules en vers i no les publicava,⁵⁶ però tenia en projecte un llibre didàctic

destinat als escolars. L'amistat pregona amb l'activista Carles Salvador, l'assistència a l'Escola d'Estiu de 1932, l'impuls primerenc de l'Associació de Mestres Valencianistes en què participa, els fets de la Jornada i Assemblea de Mestres de Castelló i les vivències de la Colònia de Sant Pau —tot concentrat en molt poc de temps, uns catorze mesos— el degueren decidir a valorar el seu treball literari i a prendre la determinació que, publicant-lo, podia contribuir a l'aportació de nous materials destinats a una escola valenciana i arrelada a la cultura del territori.

En el nostre llibre hem classificat els poemes en quatre apartats, d'acord amb un criteri temàtic i estilístic: faules, poesies de tema local i escolar, patriòtics i, finalment, composicions íntimes. És la primera vegada que ixen a la llum i pensàvem que valia la pena tindre'ls agrupats a tall d'obra completa.

Per al corpus de les dèsset *faules* recuperades podem diferenciar-ne diversos tipus, tot i que la funció moralitzadora o educativa siga comuna a totes. Fins i tot, l'autor assaja la faula política en quatre ocasions, una mena d'invitació als infants a la reflexió sobre el món dels adults i de la realitat social. En podem fer, doncs, una doble classificació: segons el tipus de personatges que hi intervenen i segons la generalitat o la concreció d'un valor moral. Pel que fa als personatges, en trobem d'animals i d'altres d'objectes, i algun cas de mixtes, amb intervenció d'animal i objecte.⁵⁷

---

roure i l'heura». A més, en la Colònia de Sant Pau en va llegir algunes els dies 14 i 15 d'agost de 1933, d'acord amb la memòria de Carles Salvador.

57 Just en aquest aspecte, Carles Salvador diu: «si temàticament Boix Senmartí no és original, en les seues faules no oblida les novetats de la civilització, i les

---

56 Només hi ha dues excepcions en els textos poètics de Boix: una en 1923 (el poema «Ploreu, mares», en *El Crit de la Muntanya*) i l'altra en 1933, quan va publicar en *l'Almanaque de Las Provincias para 1933* la faula «El

Les creacions íntimes de Boix, només exposades a la seua escola de Castellfort, a la Colònia de Sant Pau i en una ocasió a la premsa, eren ben valorades per Carles Salvador. Creiem, doncs, que les trobava necessàries i útils. No podem estar-nos de reproduir l'article en què el seu amic reivindicava l'aportació del mestre finat dos mesos abans, la mort del qual el va commoure profundament:

El llibre inacabat de Boix Senmartí⁵⁸

Fa unes setmanes, *El Camí* donava compte de la mort del poeta Francesc Senmartí. Poques persones, però, coneixeran les poesies d'este poeta valencià. Boix Senmartí era dels que no publicaven. Tan sols els íntims coneixíem la seua obra en vers. Els lectors del nostre setmanari tenen un tast de la seua literatura en aquells articles vibrants i lírics que de tant en tant hi publicava.

Boix Senmartí era mestre d'escola. Este darrer estiu va compartir amb uns bons companys seus la tasca de la *Colònia de Vacances* que la Societat Castellonenca de Cultura establí a Sant Pau d'Albocàcer. Era un enamorat de l'escola i de la Natura. Tenia un gran cor. Era molt bo. Fill de Benassal, sentí la pàtria des de jovenet. Estos darrers anys es dedicava, fora de l'escola, a les Ciències Naturals i a la poesia.

---

imatges poètiques s'avenen a les tals novetats d'una manera fresca, natural. Vejau, sinó, un fragment de *L'àliga i l'aeroplà*». *El Camí*, núm. 98 (20-1-1934).

58 *El Camí*, núm. 98 (20-1-1934).

—Vullc fer un llibre de lectura per a infants —em comunicà un dia—. Vullc fer un fabulari.

I tot seguit va llegir-me una faula que portava escrita.

—Serà una col·lecció de faules d'este tipus —seguí explicant—. L'editaré amb cobertes de cartró i cada faula portarà el seu dibuix corresponent...

Boix Senmartí sembla que no portava molta pressa a escriure el seu fabulari. Volia les coses ben fetes. En morir tenia escrites una vintena de composicions. Eixes faules les tinc ara damunt la taula. Són el llibre inacabat...

* * *

Caldria fer notar que, sovint, els fabulistes desacrediten este gènere literari per una manca absoluta de poesia? Un estil eixarreit, aspre i obscur fent la bastida d'una moralitat, fa que el lector de faules plegue la lectura, es dedique a xiular per fer alguna cosa i es faça l'ànim de no tornar a llegir-ne mai més.

Per atra part, els poetes d'avui no són inclinats a escriure faules. Fugen del peu forçat de la moralitat final? Sembla que poetes i lectors hagen convingut que les faules són composicions inútils, que no arriben al cor. Ho sembla perquè no es veuen fabularis en valencià. Els poetes no se n'han adonat com es pot traure un gran partit d'esta classe de composicions d'art menor moralisadores: una ullada a les obres de Francesc Eiximenis o bé la lectura del volum *Contes i Faules* que ha editat "Els Nostres Clàssics" pot ferlos tornar de l'error si en ell estaven. I és

que en Eiximenis, sota el moralista —com diu Marçal Olivar— s’amaga un narrador vivacíssim, d’una riquesa de colorit i de llenguatge rarament superades. Amb un mínim d’estes condicions avui qualsevol poeta valencià podria crear-se un nom.

I a crear-se un nom anava, involuntàriament, Boix Senmartí. En les seues poesies, si bé no es troba força originalitat temàtica —¿quines faules contemporànies la tenen, ni en castellà?— (esta difícil troballa de l’originalitat pot ser la causa de no haver-se conreat el gènere en la nostra renaixença): si temàticament Boix Senmartí no és original, en les seues faules no oblida les novetats de la civilització, i les imatges poètiques s’avenen a les tals novetats d’una manera fresca, natural. Vejam, sinó, un fragment de *L’àliga i l’aeroplà*:

Grinyola l’au sobirana
volent clavar els esperons,
estarrufa el seu plomatge
al cant de l’au trimotor,
i cegada de coratge
fill de curt enteniment,
es llença sobre les hèlixs,
—els tres becs d’aquell ocell—,
i esmortida, en un dir *Jesus*,⁵⁹
de l’empiri cau furient.

I ara vejam una mostra de la possessió de l’idioma, de la qualitat del seu llenguatge, paraula viva i roent al Mestrat, de la faula *Els dos garrofers*:

---

59 A Benassal la frase “en un dir Jesus” no és mai dita “en un dir Jesús”. No és un mot agut, ans ho és pla: ascendència llatina.

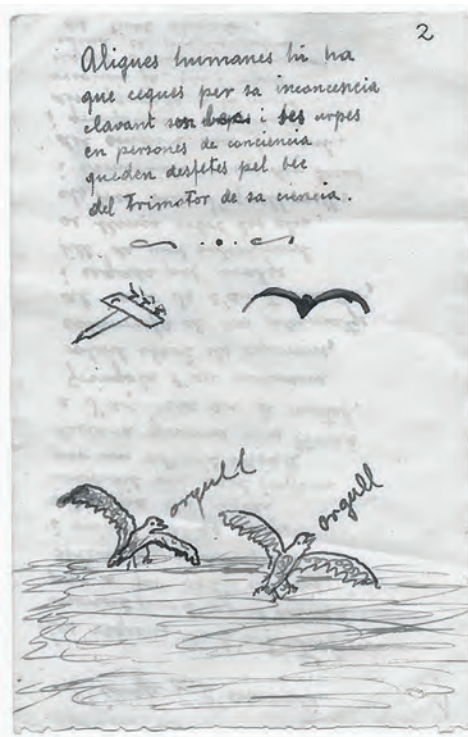
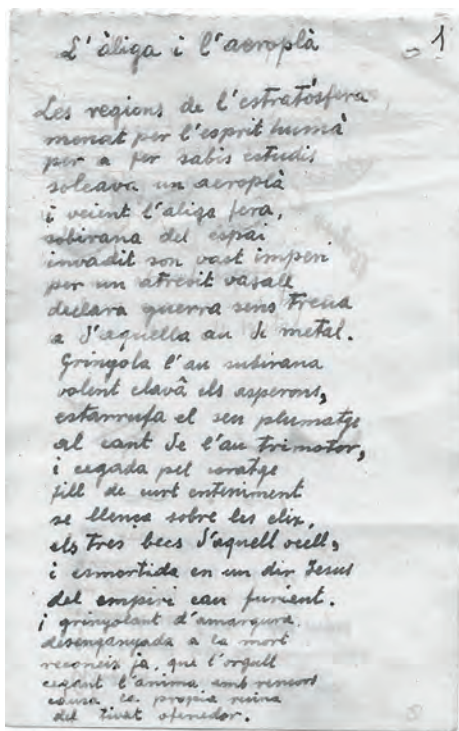
Els hòmens, a la collita,
lauden el fruit escullós
de l’arbre vell i menyspreuen
el del bordís, abundós.

Quantes mostres no podríem presentar de la poesia d’este bon amic, d’este jove moralista la vida del qual va estroncar una horrible desgràcia! I quina desgràcia per al valencianisme no ha estat la mort d’este mestre d’escola, promotor ell també de l’Associació de Mestres Valencianistes, qui ha deixat inacabat el seu llibre de faules per a lectura d’infants i un gran dol al fons del nostre cor.

Carles Salvador

Carles Salvador apunta una nota d’interés més enllà de la necessitat escolar d’un fabulari en valencià: l’actualització del gènere. L’absència de conreadors en la Renaixença valenciana —en aquell moment, oberta encara— havia deixat aquestes composicions en un esquema esclerotitzat que havia fet perdre l’atenció dels escriptors. Per tant, només era plausible la repetició dels clàssics o la imitació. En Boix, però, trobem un assaig de modernització que deriva de la introducció de nous actants contemporanis en les narracions versades.

El manuscrit, format per fulls de llibretes de diversa mena i procedència, és realment un esborrany que conté mots i passatges ratllats i correccions de dues mans almenys: la de Francesc Boix i la de Carles Salvador. Aquest darrer les tenia davant quan escrivia la nota de 1934 que hem reproduït completa; li les havia enviades la vídua un mes després del soterrament, amb una carta datada el 10

(Arxiu Fundació
 Carles Salvador)

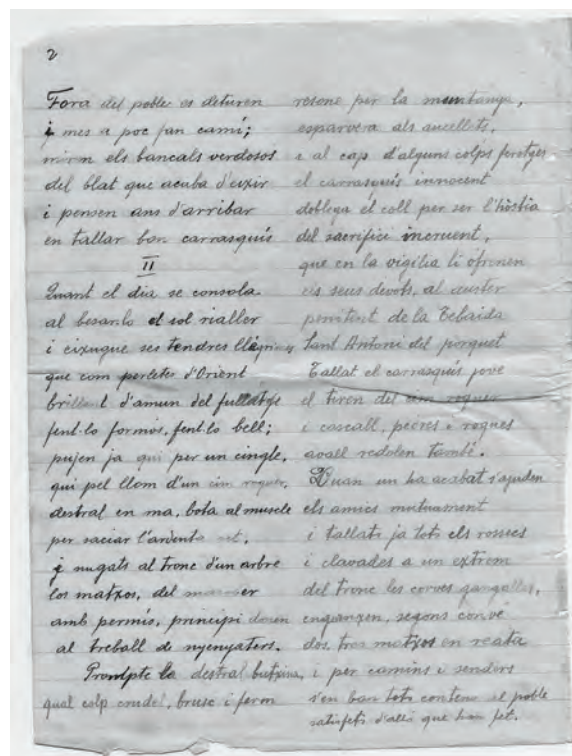
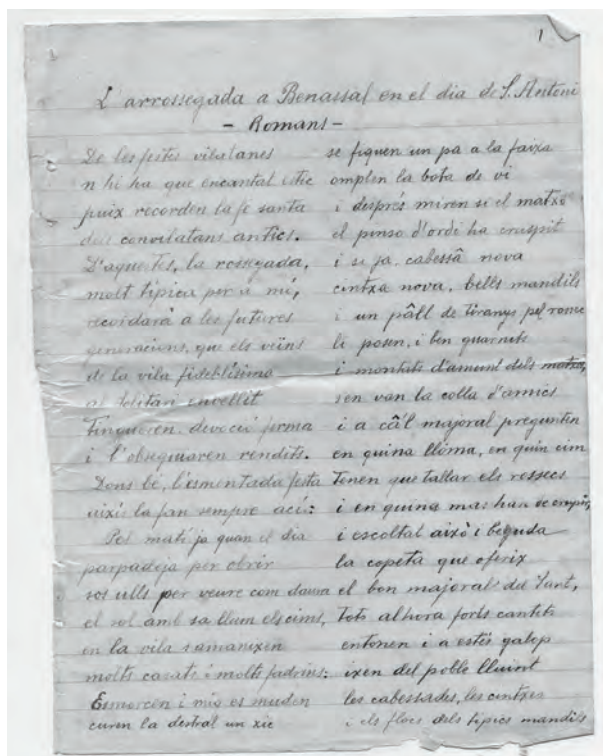
de desembre de 1933. Per tant, Carles Salvador les va conservar entre els seus papers des d'aquell moment i allí han estat sempre.⁶⁰

En aquell enviament del manuscrit anaven també altres poemes, que han enriquit generosament l'obra completa. L'apartat de *poesia local i escolar* conté quatre poemes dedicats i destinats a la gent de Castellfort i Benassal, amb els quals mantingué una estreta relació per naixença o per dedicació. En *poemes patriòtics* encabim dues composicions d'èpoques diferents, un dels quals («Ploreu, mares») podem considerar que és la primera composició publicada per Francesc Boix uns

dies abans del colp militar de Primo de Rivera. L'altre, del temps de la Segona República, respon a la necessitat d'alliberament del País Valencià per mitjà d'assolir un nou estatus amb l'aprovació de l'anhelada autonomia, tema també recurrent en alguns dels articles periodístics que enviava a la premsa a partir del 1932. Finalment, *poesia íntima* aplega tres poemes que responen a una coincidència temàtica més personal, tot i que podien tindre també una aplicació pedagògica. En total, doncs, hem pogut espigolar vint-i-sis poemes procedents de diverses fonts. Tot seguit reproduïm algunes pàgines del manuscrit com a exemple, que trobareu complet en el llibre:

60 Actualment es conserva el manuscrit de Boix a l'Arxiu Museu Carles Salvador de Benassal, al qual agraïm totes les atencions.

(Arxiu Fundació Carles Salvador)

4. PAPERS DE PEDAGOGIA I VALENCIANISME

Francesc Boix no es prodigà massa en la premsa, però, així i tot, hem pogut exhumar dèsset textos que van de 1925 a 1933, en els quals participa com a autor o com a part d'un equip. L'instigador primer va ser Carles Salvador, al qual es va sumar Enric Soler i Godes i el compromís derivat de la primera crida que feren per a la constitució de l'Associació de Mestres Valencianistes.⁶¹ Un home tan dis-

61 Recordem el punt 7 de la crida publicada en *El Camí* del 8 d'octubre de 1932: «Col·laborar amb treballs en valencià a les planes castellanes dels periòdics valencians. A l'efecte, obrir una oficina de repartiment de col·laboració a tots els diaris, setmanaris

cret com ell, però, també va tindre l'impuls de dir-ne la seua en alguns moments, sobretot després de grans vivències com foren, indubtablement, l'Escola d'Estiu de Barcelona i les Jornades Pedagògiques de Castelló (1932) i la Colònia de San Pau (1933).

L'amic Soler i Godes —dos anys més jove que ell— el felicitava efusivament per la decisió d'enviar articles a la premsa: «Benvolgut amic: Al rebre la teua vaig quedar torbat de goig. Vaja, vaig dir-me, encara hi ha amiatat, i en la natural alegria lleguí el seu contingut encara que en part ja hi estava enterat

i revistes valencians, o no, que vullguen admetre col·laboració pedagògica valenciana».

per l'amic Carles de que t'habies llançat a escriure i que col·laboraves en *Las Provincias* de València. Molt bé, aixina es fa, no hi ha que dormir-se en els llorers, a treballar més, no ho veus amb mi?».⁶²

Deixant ara a banda les cròniques dels actes més significatius, a l'entremig se situen tres textos firmats en solitari que denoten l'entusiasme valencianista que vivia, tots tres de la darrereria de 1932. Es tracta dels articles d'opinió «Un país que es deu alliberar» (*Las Provincias*, 25-10-1932), «Fora prevencions» (*El Camí*, 19-11-1932) i l'inèdit «L'autonomia i la llengua» (possiblement amb destinació a *El Camí*), els temes centrals dels quals són l'autonomisme i la cultura nostrada, entrebancats de manera recurrent des de l'inici de la II República.

Al nostre llibre els trobareu tots transcrits, i són aquests:

- I. «Apuntes históricos de Fuente En-Segures». *Diario de Castellón* (26-7-1925)
- II. «Acto cultural en Seo de Urgel». *El Magisterio Nacional* (octubre de 1927)
- III. «Museos escolares». Incomplet i inèdit (1927)
- IV. «La Catalunya que juga i que treballa. L'Escola d'Estiu». *La Provincia Nueva* (16-8-1932)
- V. «De Barcelona estant. L'Escola d'Estiu». *Heraldo de Castellón* (19-8-1932)
- VI. «De Barcelona estant. Els problemes escolars de l'Escola d'Estiu». *El Camí*, núm. 25 (20-8-1932)
- VII. «La escuela de verano en Cataluña». *Heraldo de Castellón* (20-8-1932)
- VIII. «Excursió a "El Papiol" per a l'estudi de la geologia del terreny, sota la direcció del Prof. R. Candel i Vila». Inèdit (agost de 1932)

Francesc Boix Senmartí (Fotografia de l'Arxiu familiar Boix-Tena)

- IX. «¡Atenció, mestres valencians!». *El Camí*, núm. 32 (8-10-1932)
- X. «Tribuna valencianista. Un país que es deu alliberar». *Las Provincias* (25-10-1932)
- XI. «¡Atenció, mestres valencians!». *El Camí*, núm. 36 (5-11-1932)
- XII. «Fora prevencions». *El Camí*, núm. 38 (19-11-1932)
- XIII. «L'autonomia i la llengua». Incomplet i inèdit (1933)

62 Carta del 14-12-1932.

- XIV. «De les nostres colònies. La de la Castellonense de Cultura». *La Provincia Nueva* (17-8-1933) i *Diario de Castellón* (18-8-1933)
- XV. «Batecs del cor (I)». *El Camí*, núm. 79 (9-9-1933)
- XVI. «Batecs del cor (II)». *El Camí*, núm. 80 (16-9-1933)
- XVII. «Proposta de Reglament de l'Associació de Mestres Valencians». *El Camí*, núm. 91 (2-12-1933)⁶³

El darrer article que va escriure Boix (la segona part de «Batecs del cor») finalitzava així: «S'és acabada ja la Colònia de vacances. N'ha estat feconda en fruits i confiem que la d'enguany serà llavor per a d'atres en anys successius. El nostre estimat Carles Salvador ha deixat plasmat en esta obra el seu selecte i delicat esperit». No va poder ser, però és una nota plena d'admiració envers el seu mestre i amic.

5. «NINGÚ NO MOR DEL TOT»

*Cuando son nuestros,
los muertos no se mueren.*
Luis Rosales

No vull cansar més els hipotètics lectors d'aquest paper. L'aventura d'invertir, *gratis et amore*, uns mesos en la investigació i en l'escriptura ha estat un repte personal que ha pagat la pena des de molts punts de vista. Els indicis, brins subtils al principi, han anat teixint-se pas a pas, detall a detall, per a acabar descobrint la vida d'un personatge tan inte-

ressant com difuminat; present, sí, ni que siga nominalment en la història de la pedagogia valencianista i en la literatura nostrada, però de contorns imprecisos que el temps havia rosegat.

Crec humilment que la figura personal, docent i literària del benassalenc Josep Francesc Boix Senmartí queda del tot perfilada i incorporada, per fi, al grup de personatges que treballaren per l'ideal. Aquell nom, que em va captivar cap al 1995 i que vaig guardar al calaix mental de les investigacions futuribles, s'ha convertit hui en una realitat més pròxima, més estimada, en haver tingut l'oportunitat de tractar molt de prop amb Paquita i Rosa, les filles d'aquell pobre mestre que moria tan jove i del qual estava tot per dir. En quedava el record vague, els esments repetits... Ben mirat, s'allunyaven les possibilitats de rescatar-lo i gaudir-lo.

Francesc Boix —*don Paco* per als xiquets de Torrenostre, Gramós, Castellfort i Alcalà de Xivert que el van tractar— hi retorna gràcies als seus poemes, als seus escrits plens d'entusiasme i amb vocació de despertador públic, a les fotografies íntimes que ha conservat la família a la casa *de tota la vida* de Torreblanca. Els records nítids de les filles, transmesos i cultivats amorosament per la mare, Rosita Tena, han passat ja al paper, juntament amb les informacions esparses recollides per diversos arxius.

Qui signa aquestes pàgines us assegura que se sent un privilegiat per totes les persones que ha conegut pel camí en els darrers mesos, durant el procés d'investigació i d'elaboració. Us desitge que hi hàgeu tingut una bona capbussada.

63 Signat en equip, pòstum.